
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

Н. М. ОНИЩЕНКО,
доктор юридичних наук

**ДЕРЖАВА, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
ТА ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ**

Сучасні демократичні процеси в суспільстві поставили цілий ряд важливих завдань перед юридичною наукою. Зокрема, щодо взаємодії і взаємозумовленості громадянського суспільства, держави та такого явища соціальної дійсності, як громадське життя. Розумінню цих та дотичних з ними явищ, присвячений даний статейний розгляд.

Окремий вектор публікації окреслює роль, значення та сутність громадянського виховання в сучасному суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, громадське життя, громадянське виховання, інститути громадянського суспільства.

Онищенко Н. Н. Государство, гражданское общество и общественная жизнь: некоторые аспекты рассмотрения

Современные демократические процессы в обществе поставили целый ряд важных задач перед юридической наукой. В частности, относительно взаимодействия и взаимообусловленности гражданского общества, государства и такого явления социальной действительности, как общественная жизнь. Пониманию этих и смежных с ними явлений посвящено данное статейное рассмотрение.

Отдельный вектор публикации очерчивает роль, значение и сущность гражданского воспитания в современном обществе.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, общественная жизнь, гражданское воспитание, институты гражданского общества.

Onischenko N. The state, civil society and public life: some aspects of the review

Modern democratic processes in the society set a number of important tasks before the legal science. In particular, regarding the interaction and interdependence of civil society, the state and such phenomenon as social life. Understanding these and related processes this article is devoted to consideration.

A separate vector publication outlines the role, value and nature of civic education in modern society.

Key words: civil society, state, social life, civic education, civil society institutions.

Навряд чи можна заперечувати, що сьогодні швидкими темпами відбувається перерозподіл соціального простору між державою і громадянським су-

пільством, скоріше це аксіоматичне положення. Саме від балансу такого перерозподілу багато в чому залежить і залежатиме якість нашого життя.

Не викликає сумніву і актуальність проблематики, пов'язаної із громадянським суспільством у контексті взаємовідносин із правовою державою, розглядом і охороною прав і свобод людини, розвитком інститутів громадянського суспільства тощо. Втім, певною прогалиною нашого дослідження є аналіз взаємовідповідності, взаємоузгодженості і взаємодії громадянського суспільства, правової держави та громадського життя як феномена соціальної дійсності.

Враховуючи, що громадянське суспільство здебільшого визначається як сукупність індивідів (саме індивідів) та їх об'єднань з розвиненими політичними, правовими, культурними, економічними зв'язками, що діє формально незалежно від держави, хоча і взаємодіє з нею, слід зазначити, що індивіди повинні впливати на державу задля досягнення загальносуспільного блага. Саме завдяки такій взаємодії формується громадянська солідарність у суспільстві.

Отже, у науковій літературі справедливо зазначається, що значення громадянського суспільства в умовах функціонування демократичного політичного режиму та соціальної, правової держави полягає, зокрема, у такому: 1) громадянське суспільство утворює відповідне соціальне середовище, в якому формується і розвивається особистість за допомогою створення умов для задоволення її основних потреб та інтересів, тобто створюються умови для її широкої самореалізації; 2) громадянське суспільство виступає гарантією захисту інтересів кожної особистості, її природних прав і свобод від надмірного втручання держави в особисте життя; 3) інститути громадянського суспільства формують і репрезентують перед державою громадські інтереси, а також прагнуть забезпечити ефективний діалог з державою щодо захисту цих інтересів або врегулювання можливих конфліктів; 4) за допомогою включення індивіда до структури громадянського суспільства відбувається необхідна для нього реалізація духовних і матеріальних інтересів, інтеграція у соціальне середовище¹.

Громадянське суспільство як суспільство громадян, які є рівними у своїх правах і обов'язках, суспільство, яке номінально не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради досягнення загального блага, є базисом держави. Держава, у свою чергу, захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство. Для цивілізованого розвитку обох феноменів необхідно створити надійний, ефективний та гармонійний механізм їх взаємодії та взаємозбагачення².

Проте громадянське суспільство не з'являється на порожньому місці, цьому повинен передувати соціальний і державний розвиток, причому від досконалості і суспільства, і держави в певних просторово-часових вимірах залежить ступінь досконалості інститутів громадянського суспільства, його більша або, на жаль, менша «зрілість» та розвиненість.

Без існування держави (державних органів та інших інститутів державної влади) не існувало б громадянського суспільства (його інститутів) у тому

сучасному розумінні, яке надається цьому поняттю сьогодні. Адже громадянське суспільство набуває сили і здатності до розвитку саме у взаємодії (діалозі та партнерстві) чи протистоянні (конфлікті) з державою. Інститути громадянського суспільства не функціонують за своїми законами, які відрізняються і не залежать від складної національної правової системи³. Ще раз хочемо підкреслити громадянське суспільство нищівно веде боротьбу з тоталітарною, а не з правовою державою.

Про громадянське суспільство в останні роки написано багато праць, як статейних, так і монографічних, як наукових, так і публіцистичних. Утім, аналіз цього явища вражає не тільки своїм різноматттям, а й значною суперечливістю. Розуміння громадянського суспільства можна вважати дещо «розмитим» поняттям, оскільки кількість визначень (дефініцій) останнього не підлягає підрахунку. Проте деякі автори вважають, що всі дефініції функціональні, а відсутність єдиного визначення, навпаки, є певною перевагою щодо майбутніх дослідницьких чи публіцистичних проєктів.

Сучасний стан українського суспільства потребує від наукової спільноти пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси, зокрема, які необхідні стратегії реформування: від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, які спрямовані на їх збалансовану взаємодію. Саме принцип соціального та політичного балансу у взаємовідносинах правової держави та громадянського суспільства повинен стати основою для виправлення та корекції нестабільної економічної ситуації.

Цікавими, маловивченими і надзвичайно важливими з огляду на сучасні політико-правові процеси в Україні, є питання, пов'язані з правовою та громадянською активністю громадян. Не є секретом, що під час переломних процесів у право-державотворенні значно зростає соціальна взагалі і правова активність зокрема.

Утім, певною прогалиною сучасного наукового доробку, ще раз це підкреслимо, слід вважати відсутність напрацювань саме щодо взаємодії держави, громадянського суспільства та такого явища соціальної дійсності, як громадське життя. Так, постає питання, чи є правильним з юридичної і наукової точок зору сприймати громадянське суспільство виключно як осередок певних громадських організацій. Річ у тому, що громадські організації створювались і створюються з різною метою, мають різні «програми» і прогностичні спрямування, різні сфери діяльності і впливу, і, хоча це не беззаперечно (тобто може дискутуватися), різне світоглядне підґрунтя. Адже одні з них орієнтовані на «спортивну» тематику, інші – на етнічне середовище, деякі захищають певні права, інші, навпаки, їх пропагують.

У такий спосіб було б недоречно розраховувати на їх консенсусне «бачення» щодо першочерговості завдань розвитку в сучасних умовах. Крім того, деякі активні індивіди громадянського суспільства можуть ще не обрати для себе певної громадської організації, саме тому, що поки такої не існує, наприклад у їх адміністративно-територіальних одиницях. Тому слід усвідомлювати, що не може (та, мабуть, і не потрібне) повне отожднення громадянського суспільства і громадського життя. Це доволі різні явища соціальної дійсності,

проте, безумовно, взаємовідповідні, взаємонеобхідні та взаємозумовлені. Отже, слід чітко окреслювати орієнтири щодо відповідного балансу громадянського суспільства, держави та громадського життя як дієвої форми утвердження громадянського суспільства.

На громадянське суспільство можуть покладатися і покладаються певні стратегічні завдання, це своєрідний компас, своєрідний орієнтир до майбутніх дій. Причому характеризований відповідними формами комунікацій (наприклад, іспит громадського обговорення, громадські слухання тощо). Щодо конкретної громадської організації, наприклад, «товариство захисників певних видів рідкісних рослин», то, на нашу думку, така організація не може виконувати, та це і не потрібно, ширші функції і завдання, ніж це визнано її статутом чи іншими нормативними документами.

У такий спосіб ще раз зазначимо, що зріле, активне і впливове громадянське суспільство⁴ не може ототожнюватися з кількісним показником наявності або відсутності певних громадських організацій. Інша річ, що громадські організації покликані належним чином виконувати свої функції та завдання, що є необхідною умовою цивілізованого суспільного і державного розвитку відповідно до чинного законодавства. Показовою в цьому аспекті є проблематика громадянського виховання (саме таке завдання визначено як пріоритетне на першому засіданні Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства 6 грудня 2016 р.).

Деякі роздуми щодо цього. На жаль, останнім часом дедалі більше нарікань у суспільстві на неподолану корупцію, корупційні схеми, повільні реформи, порушення прав людини.

Втім, як видається, підґрунтям подолання названих негативних явищ мають стати не тільки економічний чи соціальний фактори, а й власна громадянська позиція, власна спроможність давати відсіч негативним проявам нашого життя. Тобто, іншими словами, не очікування, що хтось прийде і «прибере все сміття» з твоєї власної домівки, а наполеглива, копітка праця в усіх сферах життєдіяльності нашого суспільства. Багато в чому означена «спроможність» до особистих рішучих дій (саме дій, а не тільки нарікань) залежить від громадянського виховання, а отже, від громадянської вихованості.

Вочевидь, йдеться про проблему формування особистості, яка здатна самостійно мислити, приймати рішення, публічно висловлювати свою думку, усвідомлювати та брати на себе відповідальність за наслідки своєї публічної, у тому числі політичної діяльності. Отже, ведучи сьогодні мову про належну політико-правову активність особистості, слід починати з «основи основ» – належного громадянського виховання (як процесу) та належної громадянської вихованості (як результату).

Адже тільки особистість, яка вихована на ідеалах демократії, найкращих взірцях розвиненого громадянського суспільства, людяності, порядності, високого служіння людству і відданості громадянській позиції, може стати гідним членом українського суспільства.

Сьогодні всім нам конче необхідне відродження поваги до права, принципу верховенства права, принципу правозаконності, підвищення авторитету громадської думки, формування та розвиток громадянської позиції.

З огляду на означений формат хотілося б спинитися на категорії «громадянське виховання», точніше її складових – правовому та моральному насиченні. Не заперечуючи, що громадянське виховання, крім означених складових, має і багато інших чинників, як-то: етичний, естетичний, релігійний тощо. Все ж, саме цей аналіз присвяtimo ролі правових та моральних засад у формуванні та розвитку громадянського виховання.

Мораль є важливим соціальним інститутом. Вона становить сукупність принципів, поглядів, оцінок, переконань, що сформувались історично та розвиваються, і ґрунтованих на них норм поведінки, що визначають і регулюють ставлення людей один до одного, до суспільства, держави, сім'ї, колективу, навколишньої реальності.

Є безсумнівним, що громадянське виховання саме є «прологом» дієвого захисту прав і свобод людини, що неможливо сьогодні:

- 1) без дієвого втручання громадянського суспільства в усі процеси право-державотворення;
- 2) без належного розвитку усіх інститутів сучасної європейської держави;
- 3) без гармонійної збалансованої дії інститутів громадянського суспільства і правової держави;
- 4) без виховання соціально активної особистості, здатної до реформаторських змін в умовах розвитку громадянського суспільства.

Саме громадянське виховання є необхідним підґрунтям відродження в цих умовах поваги до права, принципу верховенства права, принципу правозаконності, підвищення авторитету закону, що є чи не найпершочерговішим завданням представників вітчизняної науки і може слугувати важливим завданням громадянського суспільства, розвитку сучасного правового світогляду. Тому, не пропонуючи нових «рецептів миттєвого одужання суспільства», враховуючи, що це процес не одного дня, тижня або місяця, що суспільство не може «одужати» за «помахом чарівної палички», а довіра до права, закону і режиму законності не може виникнути миттєво за бажанням як представників влади, так і представників соціуму, хочемо наголосити на тому, що необхідно спиратися на практичну значущість проблеми дії, дієвості, результативності, громадянського виховання в житті громадянського суспільства, людини, держави, розвитку інтенсивного громадського життя.

1. *Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні*. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 116 с; 2. Там же; 3. *Грудцына Л. Ю.* Государство и гражданское общество : монография / под ред. С. М. Петрова. Москва : ЮРКОМПАНИ, 2010. – С. 5 (464 с.); 4. *Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки*, затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016.

Onischenko N. The state, civil society and public life: some aspects of the review

One can hardly deny that today rapidly redistribution of social space between the state and civil society, rather than it is axiomatic position. () The balance of the redistribution largely depends on the quality of our lives depend.

The current state of Ukrainian society requires the scientific community find answers to societal impulses, including necessary reform strategy from non-constructive attempts to replace the state to civil society efforts aimed at their balanced interaction. It is the principle of social and political balance in the relationship of law and civil society that should be the basis for correction and the correction is not stable economic situation.

Interestingly, the current political and legal processes in Ukraine, are issues related to legal and public activity of citizens. It is no secret that during the critical processes in the right-nation greatly increased social, general and legal activity in particular.

However, a gap of modern scientific achievements, emphasizes once again it should be considered as lack developments interaction between state, civil society and social reality of such phenomena as social life. Thus, the question arises whether the right of legal and scientific perspectives, perceive civil society exclusively as a center of some NGOs. The fact that NGOs were designed and created for different purposes, with different "software" and prognostic guidance, various spheres of activity and influence, and though it does implicitly, different ideological background. After all, one of the bottom-oriented "sports" theme, others – on ethnic environment, some protect certain rights, others on the contrary they promote.

It civic education is a necessary foundation for revival in these conditions, respect for rights, rule of law, the principle of legality, increasing the authority of the law, which is an important task or representatives of domestic science, and can serve as an important task of civil society, the development of modern legal world. Therefore, without offering a new "recipes for instant recovery society," given that this is not a day, week or month process that the company cannot "recover" for "magic" and confidence in the law, the law and regime legitimacy cannot occur immediately at the request of the authorities as well as representatives of society, we want to emphasize the need to rely on the practical significance of the problem of performance, efficiency, effectiveness, civic education in the life of civil society, human state of intense public life.

Key words: *civil society, state, social life, civic education, civil society institutions.*

УДК 340.1

О. І. ЮЩИК,
доктор юридичних наук

ДІАЛЕКТИКА В МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ ПРАВА

У статті обґрунтовується необхідність діалектичного методу наукового пізнання суспільства, зокрема права. Відзначається вплив панівної ідеології в суспільстві на вибір методів його дослідження. Характеризуються діалектичне мислення як вищий ступінь порівняно з догматизмом і скептицизмом, принципова відмінність між формальною логікою та діалектичною (змістовною) логікою. Показано зв'язок категорій діалектичної логіки із загальними законами діалектики. Відзначена необхідність діалектичного визначення поняття наукового методу на основі єдиного методу сходження від абстрактного до конкретного. Наголошується на помилковості «методологічного плюралізму» у дослідженні поняття права.

Ключові слова: *метод, діалектика, метафізика, формальна логіка, догматизм, скептицизм, право, праворозуміння.*

Ющик А.И. Диалектика в методологии познания права

В статье обосновывается необходимость диалектического метода научного познания общества, в частности права. Отмечается влияние господствующей в обще-